

Kitab-ı Mukaddes Öğretilerinde Komşuluk ve Komşuluk Hakları

Öğretim Görevlisi Mustafa Özbaş
Balıkesir Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışma okuyucuya, medeniyetlerin beşiği ünvanını taşıyan Mezopotamya'da ortaya çıkan, Kitab-ı Mukaddes öğretilerinden ikisinin, komşuluk üzerinden örneklerini sunmayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili, prensip ile pratiğin, ideal ile uygulamanın tarihsel yansımalarının tahlili de yapılacaktır. Son tahlilde makale, başarısızlığın insanın idealinde değil zaafiyetlerinde olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Zaafiyetlerin giderilmesi ideale ulaşmayı mümkün kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Komşu, Altın Kural, Bencillik, Sevgi, Empati, Birlik, Mukaddes Öğreti.

Neighborhood and Neighborhood Rights in the Biblical Teachings

ABSTRACT

In this study, the reader is intended to provide two examples of the manifestation of the Biblical teachings through the neighborhood in the geography of Mesopotamia where the cradle of civilization emerged. We will also analyze the historical reflection of the subject, the principle and the practice, the ideal and the praxis. In the final analysis, we aim to show what the failure is not in the ideal of man but in his vulnerabilities. The elimination of vulnerabilities will make it possible to reach the ideal again.

Keywords: Neighboring, The Golden Rule, Selfishness, Love, Empathy, Unity, Sacred Teaching.

Bana bir mum yak.

Belki Allah'larımız da bizim gibi arkadaş/komşu olurlar...¹

1. Giriş

Dinlerin tarihinde “öteki” ile ilişki, yaratılmışın yaratılmasıyla, mecazen, Yaratan’dan kopmasıyla başlamıştır. Ben-Sen, Ben-O, Ben-Öteki ayırımı ve kıyaslaması yaratılışla başlamıştır. Tarafların her biri kendini “Ben/Biz”, karşı tarafı da “Sen” veya “O” ya da “Öteki” olarak konumlandırmıştır. Bu, insanoğlunun ilk konumlanışındır ve buna da ilk komşuluk ilişkilerinin de başlangıcıdır denebilir. Komşuluk ilişkileri konmakla ve konumlanmakla başlamıştır. Konmayı ayrı bir konum almak takip eder. Nitekim Yahudi, Hıristiyan ve İslam’ın kutsal kitaplarında, ilk insan/lar, ilk olarak cennete/bahçeye konumlandırılmışlardı. Hatta Kitab-ı Mukaddes’e göre Tanrı onları (Âdem ve Havva) orada bir komşu gibi ziyarete gelmiştir.² Bu ön tespitler, komşuluğun Kitab-ı Mukaddes öğretilerinde önemli bir yer teşkil ettiğinin işaretleridir. Bu öğretilerin topluma etkileri, toplumların doğrudan kendi deneyimleriyle elde ettikleri bilgelik ile birleşerek komşuluk kültürü denilen olguyu yaratmıştır.

Kuşkusuz komşuluk kültürü salt Kitab-ı Mukaddes öğretilerinin etkin olduğu toplumlara özgü değildir. Hemen her toplum farklı da olsa belli bir komşuluk kültürü barındırır. Bu nedenle bu olgu özellikle antropologların ve sosyologların yakından ilgi duydukları bir alan olagelmiştir. Klasik sosyologların cemaat-cemiyet, mekanik dayanışma-dinamik dayanışma, feodal toplum-kapitalist toplum ve benzeri tipolojileri, bir yönüyle Batı toplumlarının gelişim süreçlerinde komşuluk kültürünün değişim ve dönüşümüne de ışık tutmuştur. Ancak komşuluk kültürünün oluşum ve değişiminde bizzat kutsal kitapların rolünün ne olduğu araştırılmaya değer bir alandır. Çünkü çoğu insanın kutsal kitapların konuyla ilgili algısı bu kitapların komşuluğu önemseydiği kanaatiyle sınırlıdır. Ancak kutsal kitaplar arasında bu konu çerçevesinde önemli bir farklılık olup olmadığı, kutsal kitapların komşuluğu niçin ve nasıl gerekçelendirdiği, komşuluk bağlamında kutsal kitapların ötekileştirme süreçleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu gibi sorular çoğu zaman üzerinde pek durulmayan sorulardır. Bu makalenin amacı işte bu sorulara odaklanmak ve Kitab-ı Mukaddes öğretilerinin komşuluğu kavramsallaştırma yaklaşımlarını analiz etmektir.

¹ Dido Sotiriyu ,Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Can Yayınları, 2014, s. 20.

² KM, Eski Ahid, Yaratılış 3: 8.

2. Araştırma Yöntem ve Yapısı

Bu amaç doğrultusunda makalenin dayandığı yöntemsel yaklaşım, nitel araştırma geleneği içerisinde yaygın kabul ve kullanım gören doküman analizi ve mevcut verilerden yararlanmadır. Dolayısıyla konu analiz edilirken esas olarak Eski Ahit ve Yeni Ahit temel veri kaynakları olarak kullanılacaktır. Bunun yanı sıra bu kitapların bazı yorumcularının yorumlarına da başvurulacaktır.

Makalenin yapısı üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak komşu ve komşuluk kavramları çeşitli boyutlarıyla betimlenmeye çalışılacaktır. Sonraki bölümde Yahudilik'in, takip eden bölümde ise Hıristiyanlık'ın komşuluğu kavramsallaştırmaları incelenecektir. Bu incelemelerin her ikisi de hem dinlerin kendi dindaşlarıyla komşuluk ilişkileri, hem de başka dinlerin mensuplarıyla (yabancılarla) komşulukları bağlamında ayrı ayrı analiz edilecektir. Dolayısıyla, makalenin odak noktası Kitab-ı Mukaddes ve bağlıları olduğu için İslam ve Müslümanların komşuluk algı ve pratikleri makalenin kapsamı dışında tutulmuştur.

3. Komşu ve Komşuluk

“Komşuluk”un farklı kültüre ait dillerde önemli birkaç olguyla ilişkili olduğu görülmektedir. Öncelikle Türkçe bağlamında incelendiğinde komşuluğun konmakla ve konuşmakla ilişkisi kurulabilir. Nitekim etimolojisine baktığımızda, “komşu” kelimesinin, “ko” ana kökünden türemiş ve anlamı *konmak*, *yerleşmek* olan Türkçe bir kelime olduğunu görürüz.³ Terminolojik olarak ise komşu, gelip Ben'im yanı başıma konan, yerleşen veya varıp yanı başına konduğum, yerleştiğim Sen'dir, O'dur, Öteki'dir, Başka'dır. “Başka”, başka Baş'dır, Sen'dir, O'dur, Öteki'dir, dolayısıyla komşu'dur. Komşu, konuş-maktan türetilmiştir.⁴ Mecazen, kuşlar gibi, yeryüzüne karşılıklı konmayı ifade eder.

Komşu, herhangi bir aile ya da kan bağı ile kendinize bağlı olmayan “öteki”dir. Arapçadaki anlamıyla *câr* (komşu), *civâr*'ımızdır, çevremizdir. Doğayla içiçe yaşarken çevremizdeki her şeydir komşu.

³ “Komşu” Sözcüğü Üzerine, Fatma Sibel Bayraktar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 129-138, Elazığ-2002. s. 131. Not: Konmak, koşmak, konuşmak, konuk, konak, konaklamak, kopmak, kokmak, kokuşmak, korkmak vb. gibi tüm “ko” kökenli kelimeler, ayrılışı, yer değiştirmeyi, kendimizden kopup uzaklaşanı ve başkalaşmayı, yani bulunduğu hal üzere olmayı terketmeyi ifade etmektedir, ister kişi ister şey olsun.

⁴ Bayraktar, “Komşu” Sözcüğü Üzerine, s. 130. **Konşu** kelimesi, basit bir dudaksı m<n ses değişimi sonucu komşu'ya dönüşmüş ve bu telaffuz biçimi yerleşmiştir. Kelimenin en eski biçimi konşı'dır. s. 130. Dolayısıyla, “konuş-mak”, karşılıklı konmayı, yerleşmeyi, böylece komşu olmayı ifade eder.

Yakın ve uzak komşularımızla,⁵ câr'ımızla, civarımızla bir toplumuzdur biz.

Bir arada yaşayan insan toplulukları var olalı beri komşuluk ilişkilerini düzenleyen dini öğretiler de var olagelmıştır. Semitik dinler, ötekiyle ilişkiyi (Yaratan-Yaratılmış ve Yarattılmış-Yaratılmış ilişkileri), bir sözleşme (ahid, misak) ile başlatırlar. Buna göre Tanrı mecazen, âdetâ, insanların önüne bir sözleşme metni koymuş, onlardan bunu özgür iradeleriyle kabul etmelerini istemiştir. Tarafların anlaşması mukavele ile sonuçlanmıştır.⁶ Bu sözleşmeye göre; Tanrı her şeyden önce sadece kendisinin dinlenilmesi gerektiğini sözleşmenin ilk maddesine koymuş, böylece Yaratan-Yaratılmış ilişkisi yürürlüğe konmuş, ardından Yarattılmış-Yaratılmış ilişkilerine ilişkin maddeler sıralanmıştır. Bu nedenle, semitik dinlerin inanç deklarasyonunun ilk maddesinin Tanrı ile olan ilişkileri, peşi sıra gelen maddelerin de insan ilişkilerini düzenlediğini görürüz.⁷

Semitik dinler öteki ile ilişkileri düzenlerken Tanrı'dan sonra, anne-baba, kardeş, akraba, komşu şeklinde en yakından uzağa, içeriden dışarıya doğru bir sıralama yapar. Komşu, bu halkanın en sonundadır. Komşu 'öteki'nin son halkasıdır ve dışarıda olanı ifade eder. Komşu, sınırdır. Sınırın berisindekiler: anne-baba, kardeş, akraba.. Ve sınırın ötesi: komşu. Komşu, dışarıda olanın bize en yakınıdır, komşu sınırimızın dibidir; sınırimız komşudur.

Öte yandan komşu, bir anlamıyla yabancıyı, yani 'el'i de ifade eder. Yabancı, sınırimızın ötesidir ve sınırimızın ötesinin ilki komşudur. Komşu yabancıdır, komşu tanınmayandır, âşına olunmayandır. İnsanın ise tanınmayana karşı bir tedirginliği vardır. Belki de tanınmayana karşı bu tedirginliktir ki, zamanla nefrete ve düşmanlığa dönüşebilmektedir.

Tektanlı dinler sadece inananlarını değil, öğretileri ile insanlığı tek bir aile olarak görür ve onları eşit kardeşler ilan eder. Bu anlayış Joseph Campbell'ın aktarıyla şu temele dayanır:

“Eğer Tanrı kabilesel, ırksal, ulusal ya da hizipçi bir arketipse, bizler onun davasının savaşçılarıyızdır; fakat eğer O evrenin

⁵ Kur'an, Nisa 36.

⁶ Misak (ahid, sözleşme)dan maksat, insani ilişkileri düzenlemek, ve bunun sonucu olarak, birarada yaşama yetisi kazandırmaktır diyebiliriz.

⁷ Tevrat'taki On Emir'in ilk üç maddesi Tanrı ile ilişkileri, son iki maddesi komşuluk ilişkilerini, aradaki maddeler de yakın veya uzak, temas halinde olduğumuz diğer insanlarla ilişkileri düzenlemektedir. On Emir'deki son iki emrinin komşuluk ilişkilerine tahsis edilmesi Yahudilikte ve daha sonra Hıristiyanlıkta komşuya verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Kur'an'daki İsrâ 23-38. grup ayetlerinde de önce Allah'a karşı, sonra sırasıyla, yakından uzağa doğru, anne-baba, akraba ve diğerleri sıralanmıştır.

bizâtihi efendisiyse, bizler tüm insanların kardeşler olduğunu bilenler olarak ilerleriz.”⁸

Bu anlayıştan hareketle komşu, aynı zamanda eşitimiz olan insan kardeşimizdir. İster Tanrı'nın manevi çocukları (oğulları) olalım,⁹ isterse Âdem'in oğulları, hepimiz kardeşizdir, bir dokumacı tarağının dişleri gibi eşitizdir.

Yaratıcı inancına sahip dinler, tüm yaratılmışların Yaratıcı'dan kopup geldiğini, belli bir süreliğine dünyaya konuşlandırıldıkları ve birbirlerine komşu kıldıklarını ve en nihayetinde yine O'na döneceğinin üzerinde önemle dururlar. Bir'den kopup gelip dünyaya konmak ve zamanı geldiğinde de, konumlanmış bulunulan yerden Bir'e geri döndürülmek, “O'ndan geldik, O'na döneceğiz” ile ifadelendirilir.¹⁰ Önemli olan O'nunla birlikteykenki gibi, O'ndan ayrılışı müteakiben yeniden O'na döneceği zamana dek O'nunla bağı ve birlikteliği koparmamaktır.¹¹ Yaradan, bu geçici süre içinde, bu bağı ve uyumun bozulmaması ve ihlal edilmemesi için insanlarla sözleşme yapmaktadır.¹² Sözleşmeye riayetin ödülü söz konusudur; hem yakın ödül hem de uzak ödül. Yakın ödül: birlikte, beraberce, kardeşçe komşu kılınan ortamı kendi zahmetleriyle cennete dönüştürmek. Uzak ödül ise: yakın ödülü elde etmeyi başaranlara verileceği taahhüt edilen ‘sonraki yaşam’daki zahmetsiz cennet.

İşte, dinlerin ve kutsal öğretilerin bu mücadelenin tarihini konu aldığı söylenebilir. Yaratıcı inancına dayalı dini öğretileri vazedan öğretmenlerin tüm toplumsal ilişkilere getirdiği altın bir kural vardır:

⁸ Joseph Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalca Yayınevi, 2000, s. 188.

⁹ Kutsal kitapların çoğu Tanrı'nın sözüne (ahdine) sadakat gösterenleri mecazi anlamda “Tanrı'nın oğlu” olarak niteler. Upanişadlar, (Tanrı'nın Soluğu), Derleyen: Mehmet Ali İşim, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006, s. 21; KM, Yeni Ahid, Matta 5: 43-45, Luka 6: 35-36.

¹⁰ Kur'an, Bakara 156.

¹¹ Dinler, Yaratıcıyla bağı kopmaması ve sürmesi için insanın, **dünyevi** güçleri azaltması gerektiğine sürekli vurgu yapar. Gözünün ve yüreğinin aşağılarda (dünya, aşağıyı ifade eder etimolojik olarak) olmamasına, yukarılarda olmasına yöneltilir insanı. Bkz: Hermann Trimborn, İnkaların Dini, Çev. Alev Kırım, İstanbul: Okyanus Yayınları, 1999, s. 42.

¹² KM, Yeni Ahid, Yaratılış 6: 18 (Nuh ile); Yaratılış 15: 18-21; Yaratılış 17: 2, 4, 7, 10, 11, 13, 14, 19; **Yeni Ahid**, Elçilerin İşleri 7: 8 (İbrahim ile); Çıkış 34: 10, 27; Yasa'nın Tekrarı 5: 2, 3 (Musa ile). Yahudi kutsal kitabına Eski Ahid, Hıristiyan kutsal kitabına ise Yeni Ahid ismi verilmiştir. Yahudilikte Tevrat, yüzyıllardır Ahid Sandığı içerisinde İsrailoğullarıyla dolaşmıştır, göçebe hayatları boyunca onu yanlarından ayırmamaya özen göstermişlerdir. Yeşu 4: 18; 1. Samuel 4: 3; 2. Samuel 15: 24. Ahit Sandığı, Süleyman zamanında tapınağın inşa edilmesiyle birlikte tapınağa yerleştirilir. 1. Krallar 8: 1, 3, 5, 6. **Yeni Ahid**, Luka 22: 20; Matta 26: 28; Markos 14: 24. **Kur'an**, Araf 172, Al-i İmran 81. Hinduizm ve Budizm için bkz: **Bagavatgita**, (**Rabbin Ezgisi**), Çev. Selçuk Caydı, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, Ağustos 2002, s. 118, 18. Bölüm: 73; **Bagavad Gita**, (**Hint Efsanesi**), Çev. Sevdâ Çalışkan, Ankara: İmge Kitabevi, Şubat 1995, s. 102, 18. Bölüm: 73; **Bhagavadgita**, (**Hinduların Kutsal Kitabı**), Çev. Korhan Kaya, Ankara: Dost Kitabevi, Ekim 2001, s. 80, 18. Bölüm: 73; **Gandhi'ye Göre Bhagavad Gita**, Çev. Vecihi Karadoğan, Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, Nisan 2004, s. 242, 18. Bölüm: 73.

“Kendine nasıl davranulmasını istiyorsan, sen de başkasına öyle davran!” Öyle ki, İsa peygamber, bu kuralın tüm kutsal kitapların ve öğretmenlerinin mesajının özü olduğunu söyler.¹³ Tanrı, başkaca bir öğreti vaz’etmese, sadece bu kelamı sarf etseydi bile yeterdi. Onun vaz’ettiği diğer tüm kadim öğretilerin hepsi, bu altın kuralı değişik şekillerde ayrıntılandırmaktan öte bir şey değildir.¹⁴ Tanrı’nın sağduyu sahibi (ârif) kulları için bu kural yeterlidir, fakat öyle anlaşılıyor ki bunların sayısı fazla değil; bunlar için kelamı uzatmak gerekiyor ve öyle de yapılmış. Onları ikna edebilmek için birçok örnekler getirilerek bu altın kural pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁵

Dinlerin hemen tamamının komşuluk ilişkilerine özel önem vermesinin sebebi, bu konuda önüne geçilemez ihlaller dolayısıyladır. Peki, insan hemcinsine, dolayısıyla komşusuna niçin kötü muamele eder? Belki de en isabetli cevap, insanın hemcinsini kendine eşit görmek istememesidir. Zaten hemcinsimizi eşitimiz olarak görsük ve öyle muamele etsek sorun kalmazdı. Öyleyse niçin hemcinsimizi eşitimiz olarak görmek istemeyiz? Bu da, insanın eksik, noksan, aciz ve ihtiyaç sahibi oluşuyla, kısaca mükemmel olmayışıyla açıklanabilir. Ya da insanın kibirli bir varlık oluşu ve güç sahibi olmak istemesi de diğer açıklayıcı unsurlar olarak kullanılabilir. İşte tüm sorun, insanoğlunun eksikliğini ve ihtiyaçlarını hemcinsi ile dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma ile gidermek ve tamamlamak yerine, ihtiyacına tekabül eden nimet ve imkânları “sadece benim olsun” şeklindeki bencil sâik ile tek başına hepsini kendisinin sahiplenmeye ve elde etmeye çalışmasından kaynaklıdır. Bu yolla ihtiyacını ve eksikliğini tamamlayıp mükemmelleşeceğini sanmaktadır. Hâlbuki Yaratan-Yaratılmış ilişkisini düzenleyen dinlerde Tanrı: *“Hiç bir zaman yaratılmışın mükemmelleşemeyeceğini, O’nun gibi olunamayacağını, ne yapılırsa yapılsın, ne kadar uğraşılsa uğraşılsın Yaratan ile yaratılmış olmak arasındaki fark ve düzeyin asla kapanmayacağını, eşitlenmeyeceğini, boşuna Tanrılaşmaya kalkışılmaması gerektiğini!”* belirtmiştir kutsal kitaplar aracılığıyla.¹⁶ Fakat o, yine de bu teşebbüsünden

¹³ KM, Yeni Ahid, Matta 7: 12: *“İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. Çünkü Kutsal Yasa’nın ve peygamberlerin söylediği budur.”*

¹⁴ Diğer yasaklar olan, öldürmek, çalmak, yalan söylemek, vd. sırayla ‘başka’nın kendisine ait canını, malını ve onurunu elinden almak demektir. Bunlar, her baş sahibi kişi için dokunulmazlığı (mahremiyeti) olan hususlardır. Diğer tüm günahlar bir tek günahtan doğmaktadırlar: bencillik (kendini başka ile eşit görmeme) günahından.

¹⁵ Buna göre, bu dünyada insanların öğrenmesi gerekli şeyleri bir kâğıda yazsaydı bir iki defter sayfasını geçmezdi. Düşünün, on binlerce yıllık insan yaşamı ve birbirini kovalayan yüzlerce kuşak. Bütün bu insanlıklar bir iki sayfalık gerçeği kavrayabilmek için bunca serüven yaşıyorlar. Popol-Vuh (Maya-Kişelerin kutsal Kitabı) Raphail Girard. Çev. Suat Tahsuğ, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1991, s.10.

¹⁶ Dinlerin bu yaklaşımına bir örnek: Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Şüphesiz sen ne yeri yarabilirsin ne de boyca dağlara ulaşabilirsin. Kur’an, İsra 37. Ayrıca Bkz: Kur’an, Hud 33.

vazgeçmemektedir. Hâlbuki insanoğlu birbirine muhtaç, birbirinden müstağni değildir. Birbirine muhtaçlık, insanoğlunun Bir'e bağılılığının sürmesinin bir teminatıdır aynı zamanda. Birlikte olunur, birlikte davranılırsa Bir ile olan birliktelik aksamadan sürdürülebilir. Fakat birlik olmaz, tek başına olmaya ve kalmaya çabalanırsa, Bir'den ve birliktelikten kopup yalnız başına kalınacaktır.

Tüm dünya dillerindeki, kibir, aşağılama, eziyet, kardeşlik, alay, tevazu, intikam, çekememezlik, yardımseverlik, hile, dolandırıcılık, hırsızlık, zulüm, önyargı, yalan, tarafsızlık, istismar, güven-güvensizlik, merhamet, acıma-acımasızlık, savaş, barış, sevgi, nefret, horgörü, hoşgörü, kötülük, iyilik, adalet, canını yakmak, dost, düşman, köle, efendi, esaret, özgürlük, hak-haksızlık, bencillik, tek-elleşme, zengin, yoksul, zayıf, güçlü, katil, kurban, sömürü, ırkçılık, göz dikmek, açgözlülük, cimrilik, cömertlik, kovmak, korkutmak, kurtuluş ve kurtarıcı gibi insanlık tarihiyle yaşıt yüzlerce kelime, öteki ile ilişkilerimizdeki eşitsizliğe dairdir. Bunca kelimenin mevcudiyeti bile bize hemcinsimizle neden bu kadar eşit olmak istemeyişimizi göstermesi bakımından hayli manidardır.

3.1. Komşuluk İlişkileri Tipolojisi

Komşuluk ilişkileri farklı disiplinler tarafından farklı tipolojiler çerçevesinde ele alınabilir. Ancak dini metinler bağlamında incelendiğinde komşuluk ilişkilerini, “dindaşlar arası komşuluk ilişkileri” ve “inançlar arası komşuluk ilişkileri” diye iki grupta ele almak daha iyi olacaktır. Nitekim, bütün dinler, dindaşlar arası komşuluk ilişkilerine ve inançlararası komşuluk ilişkilere önem vermişler ve konuyla ilgili öğretiler vaz'etmişlerdir.

İnançlararası komşuluk ilişkilerini, söz konusu dinin, kendisi egemen durumdayken azınlık durumundaki diğer din mensuplarına nasıl davrandığı, kendisi azınlık durumuna düştüğünde nasıl davrandığı, şeklinde ele almak yararlı olabilir. Bu durum genellikle, bir inanç/din, kendisi azınlık durumdayken baskı ve kötü muameleye maruz kalınmışsa, egemen duruma geçince intikam almak veya azınlık durumundaki (diğer) inançları ve inananlarını baskılamak, kendi dinine döndürmek, göçe zorlamak veya yok etmek şeklinde kendini göstermiştir.

Öteki din mensuplarıyla ilişkilerin kötü olmasını bir dereceye kadar anlamak mümkünse de, aynı inananlar topluluğunun (dindaşlar) kötü komşuluk ilişkilerinin inançlararası komşuluk ilişkilerine göre daha kötü olmasını anlamak çok zordur. Ne yazık ki, dinlerin tarihi, din-içi insan ilişkilerinin öteki dinlere mensup insanlarla ilişkilere göre daha iyi olmadığını örnekleriyle doludur.

3.2. Komşuluğun Tanrısal Temeli

Aile ve akrabalarımızı Tanrı kurmuştur. Dostluk, arkadaşlık ve komşuluk ise bizim kendi tercihimizle kurduğumuz ilişkilerdir. Kurmak bir inşa sürecidir; temelleri çok iyi ve sağlam atılmalı ve tabii estetik yönü de ihmal edilmemelidir. Komşuluk, aynı ortak mekânın paylaşımı olması hasebiyle aynı toplumdaki kader birliğini ve birlikteliğini de ifade eder. Bu anlamda, “komşu kaderdir”; komşu birbirine mecburdur. Bu sebeple, “*Komşu hakkı Tanrı hakkıdır*” demiştir bir atalar sözü.¹⁷ Komşuya yapılacak muamele Tanrıya yapılacak muameleyle bir tutulmuştur.¹⁸ Böylelikle, komşuya karşı Tanrısal ödevleri yerine getirenlerin, Tanrı'ya karşı da ödevlerini yapmış olacakları vurgulanmış olmaktadır.

Komşu Yaratıcı'nın bize, kendisi aracılığıyla iyilik yapmamıza vesile kıldığı lütfudur. İyi komşu daima bir nimettir. Komşu bizim kendimizi güvende hissetmemizi sağlar. Emanetlerimizi ona teslim ederiz; böylece ona güveniriz, ondan güven ve emniyet alırız; ona güven ve emniyet veririz.

Komşuluk üzerine bu genel bilgi ve betimlemelerden sonra, şimdi Yahudilik ve Hıristiyanlıkta, diğer bir deyişle Eski Ahit'te ve Yeni Ahit'te komşuluğa ilişkin nasıl bir perspektif sunulduğunu incelemeye başlayabiliriz.

4. YAHUDİLİKTE KOMŞULUK

4.1. Yahudilikte Dindaşlarla Komşuluk

Tevrat'daki meşhur On Emir'e dikkatle bakıldığında, ilk üç maddenin Tanrı'ya karşı görevlere, son ikisinin de komşuya ayrıldığı görülür. Ara maddeler ise, normal, ikili insan ilişkilerinde -ve bir tanesi de Şabat gününde (Tanrıya ayrılan ve kişinin kendisine ayırması gerekli güne)- riayet edilmesi gerekli emirlerleri içerir.¹⁹

Tevrat'ta (Eski Ahit'te) Tanrı, İsrailoğullarına, “*Komşunu kendin gibi seveceksin*”, buyruğunu verir.²⁰ Bu buyruk, komşuya karşı yalan yere tanıklık etmemekten, komşunun hiçbir şeyine göz dikmemeye kadar bir dizi komşuluk hukukunu içeren geniş bir buyruktur.²¹ Eski Ahit boyunca muhtevası genişletilen komşuluk ilişkilerinde, komşunun ayrı bir kişi/ben ve kişilik olarak sınırlarının ve mahremiyetinin (dokunulmazlığının)

¹⁷ Türk Atasözlerinden Seçmeler, Haz. Ahmet Özdemir, İstanbul: BS Yayınevi, Mart 2013, s. 162

¹⁸ KM, Yeni Ahid, Matta 25: 34-36, 42-43: Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek vermediniz; susamıştım, bana içecek vermediniz; yabancıydım, beni içeri almadınız; çıplaktım, beni giydirmediniz; hastaydım, zindandaydım, benimle ilgilenmediniz.

¹⁹ KM, Eski Ahid, Çıkış 20: 1-17; Yasanın Tekrarı 5: 1-21.

²⁰ KM, Eski Ahid, Levililer 19: 18.

²¹ KM, Eski Ahid, Çıkış 20: 16-17; Yasanın Tekrarı 5: 20.

muhafaza edilmesine riayet edilmesi vurgulanır. Söz konusu buyruk, komşunun maddi ve manevi kişiliği (canı ve onuru), malı, namusu dahil akla gelebilecek her şeyi içermektedir.²²

Kusursuz yaşam süren, adil davranan, yürekten gerçeği söyleyen iftira etmez, dostuna zarar vermez, komşusuna kara çalmaz böylesi.²³ Beni kötülerle, haksızlık yapanlarla aynı kefeye koyup cezalandırma. Onlar komşularıyla dostça konuşur, ama yüreklerinde kötülük beslerler.²⁴

4.2. Yahudilikte Yabancılarla Komşuluk

Yahudilikte komşu, İsraili soydaş ve dindaş komşudur, yabancılar yabancıdır. Yabancı komşulara karşı bir sorumluluk yoktur, her ne kadar onları da kendin gibi seveceksin buyrulsa da:

Ülkenizde sizinle birlikte yaşayan bir yabancıya kötü davranmayın. Ona sizden biriymiş gibi davranacak ve onu kendiniz kadar seveceksiniz. Çünkü siz de Mısır'da yabancıydınız.²⁵ Mısır'da köle olduğunuzu, Tanrınız RAB'bin sizi oradan kurtardığını hatırlayın. Bunun için böyle davranmanızı buyuruyorum.²⁶

Ücretle çalışan, ihtiyacı olan, yoksul bir soydaşınızı ya da kentlerinizin birinde yaşayan bir yabancıyı sömürmeyeceksiniz.²⁷

Yabancıya ya da öksüze haksızlık etmeyeceksiniz.²⁸ Çünkü Tanrınız RAB, yabancıları sever, onlara yiyecek, giyecek sağlar.

²² Komşuluk ilişkilerine ilişkin diğer Tevrat buyrukları için bkz: Çıkış 22: 26; Levililer 18: 20; 19: 13, 15-16; 24: 19; Yasanın Tekrarı 15: 2; 19: 14; 24: 10; 27: 17, 24.

²³ KM, Eski Ahid, Zebur (Mezmurlar) 15: 2, 3.

²⁴ KM, Eski Ahid, Zebur (Mezmurlar) 28: 3 Ayrıca bkz: 31: 11. **Diğer Bazı İsrail Peygamberleri:** **Süleyman:** Elinde varken komşuna, *Bugün git, yarın gel, o zaman veririm" deme.* Sana güvenerek yanında yaşayan komşuna kötülük tasarlama. KM, Eski Ahid, Süleymanın Özdeyişleri 3: 28, 29; *Komşuyu hor görmek günahdır, Ne mutlu mazluma lütfedene!* 14: 21; *Davayı doğrudan komşunla gör.* 25: 9, 10; *Ateşli ve öldürücü oklar savuran bir deli neyse, komşusunu aldatıp, "Şaka yapıyordum" diyen de öyledir.* 26: 18-19; *Yakın komşun uzaktaki kardeşten yeğdir.* 27: 10; *Sabah sabah komşuya verilen gürtültülü bir selam küfür sayılır.* 27: 14; **Eyüp:** *Tanrı kendisiyle insan arasında, insanoğluyula komşusu arasında hak arar.* Eyüp 16: 21: *Eğer komşumun kapısında pusuya yattıysam, çünkü utanç verici, yargılanması gereken bir suç olurdu bu.* Eyüp 31: 9, 11; **İşaya:** *Herkes komşusuna yardım ediyor.* 41: 6; **Yeremya:** *Dilleri öldürücü bir ok, hep aldatıyor. Komşusuna esenlik diliyor, ama içinden ona tuzak kuruyor.* Bu yüzden onları cezalandırmayayım mı?" diyor RAB. Yeremya 9: 8; *Komşusunu parasız çalıştıran, ücretini ödemeyen adamın vay başına!* Yeremya 22: 1; **Hezekiel:** *Faiz aldn, tefecilik yaptın, zorbalıkla komşularından haksız kazanç sağladın. Beni unuttun.* Hezekiel 22: 12; *Kılıcımıza güveniyor, öğren şeyler yapıyor, komşunuzun karısını kirletiyorsunuz. Yine de ülkeyi miras almayı mı umuyorsunuz?* Hezekiel 33: 26; **Habakkuk:** *Çıplak bedenlerini seyretmek için komşularına içki içirip sarhoş eden, içkiye zehir bile katan sizlerin vay haline!* Habakkuk 2: 15.

²⁵ KM, Eski Ahid, Levililer 19: 33-34.

²⁶ KM, Eski Ahid, Yasanın Tekrarı 24: 18.

²⁷ KM, Eski Ahid, Yasanın Tekrarı 24: 14.

²⁸ KM, Eski Ahid, Yasanın Tekrarı 24: 17.

Siz de yabancıları seveceksiniz. Çünkü Mısır'da siz de yabancıydınız.²⁹

İsrailoğulları Mısır'dan göçerken komşularını soymuşlardır:

Her kadın Mısırlı komşusundan ya da konuğundan altın ve gümüş takılar, giysiler isteyecek. Oğullarınızı, kızlarınızı bunlarla süsleyeceksiniz. Mısırlılar'ı soyacaksınız.³⁰ Halkına şöyle, kadın erkek herkes komşusundan altın, gümüş eşya istesin.³¹

*Yabancıya baskı yapmayacaksınız. Yabancılığın ne olduğunu bilirsiniz. Çünkü siz de Mısır'da yabancıydınız.*³² buyurulduğu halde uygulamada, çoğu zaman bu bir karşılık bulmamıştır. İsraililer, kendi içlerinde azınlık durumunda yaşayan yabancılarla kendi geleneklerine uymaları mecburiyeti getirmişlerdir:

İster yerli olsun, ister aranızda yaşayan yabancılar olsun buyruklarıma ve ilkelerime göre yaşayacaksınız.³³

Aranızda yaşayan yabancıların çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp onlara sahip olabilirsiniz.³⁴

Yahudilerden, kendilerinin egemen olduğu, yabancıların kendi içlerinde azınlıkta olduğu dönemlerde ve toplumlarda uygulanması istenen kural, onlardan arınma, izole olma şeklindedir. Onların evine misafir olunamaz, birlikte yemek yenemez, onlarla evlenilemez. Evlenen, Davud ve Süleyman bile olsa kınanmaktadır.³⁵

Halkı bütün yabancıardan arındırdım.³⁶ Tanrı'nın adıyla onlara ant içirdim ve, "Yabancılarla kız verip kız almayacaksınız" dedim.³⁷

Yabancıyı sevmek buyrulur, fakat kendileri rahat bir yaşam sürdürürken, yabancılar daha çok İsraililerin hizmetçisi konumundadırlar. Artıklarını ve kendilerine yasak olan yiyecekleri onlara verirler:

Kendiliğinden ölen hiçbir hayvanın etini yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılarla satabilirsiniz. Siz Tanrınız RAB için kutsal

²⁹ KM, Eski Ahid, Yasanın Tekrarı 10: 17-19.

³⁰ KM, Eski Ahid, Çıkış 3: 22.

³¹ KM, Eski Ahid, Çıkış 11: 2.

³² KM, Eski Ahid, Çıkış 23: 9.

³³ KM, Eski Ahid, Levililer 18: 26.

³⁴ KM, Eski Ahid, Levililer 25: 45.

³⁵ KM, Eski Ahid, Nehemya 13: 26.

³⁶ KM, Eski Ahid, Nehemya 13: 30.

³⁷ KM, Eski Ahid, Nehemya 13: 25. Yahudiler tarihleri boyunca, Mısır, Babil, İran, Asur, Yunan, Roma ve daha sonra diğer milletlerle içiçe yaşadıkları halde kendilerini yabancıardan ayırıcı ve arındırıcı özellikler oluşturmuşlardır. Sünnet, Şabat (Cumartesi) ve yiyecek yasakları, yabancılarla evlenme yasağı (özellikle kız vermeme) gibi.

bir halksınız.³⁸ Yabancılar sürülerinizi güdecek, ırgatınız, bağcınız olacaklar.³⁹

İsraillilerin yabancıları kendilerine kral yapmaları, onların yönetimini gönülden benimsemeleri yasaktır:

Atayacağınız kral kendi kardeşlerinizden biri olmalı. Soydaşlarınızdan olmayan birini, bir yabancıyı kral seçmeyeceksiniz.⁴⁰

Bir Yahudi, kendisi için istediğini Tanrı'nın diğer halkları için de aynıyla arzu etmek ve istemekle yükümlü değildir. *Yabancıyı sömürmeyeceksiniz*,⁴¹ denir bir yandan fakat hemen ardından, *Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız*.⁴² *Yabancıdan borcunu alabilirsin, ama İsraili kardeşinin borcunu bağışlayacaksın, denir*.⁴³

Yahudi kutsal kitabı Eski Ahit'teki "*komşunu kendin gibi seveceksin*"⁴⁴ buyruğunu yorumlayan Martin Lutker King şöyle der:

Bu buyruk özel olarak İsraillileri kapsıyordu. Eski Ahit'in Tanrısı bir kabile tanrısıydı, öğretisi de kabileye dönüktü. "*Öldürmeyeceksin*" demek, "*Senin kabilenden olan İsraillileri öldürmeyeceksin, ama Filistinlileri lütfen öldür*" anlamına gelmektedir.⁴⁵

Talmud yazarları da, kural olarak yabancılar hakkında iyi niyet beslememek, onlara merhamet etmemek gerektiğini, putperestlerin komşu sayılmayacağını, yahudi olmayanların köpeklerden farksız olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶

Hz. Peygamber döneminde, Hicaz/Medine Yahudilerinin ağzından Müslümanların kutsal kitabı Kur'an ile kayda geçmiş şu ifadeler de onların yabancıya karşı bakışlarını bir kez daha ortaya koyuyordu: "*Ümmilere/yabancılara karşı bize bir sorumluluk yoktur*."⁴⁷ Bu yaklaşım, büyük bir olasılıkla, "yabancı birini kendinize kral olarak kabul etmeyeceksiniz"⁴⁸ buyruğu gereğince, Medine'de kendileri de dahil, diğer

³⁸ KM, Eski Ahid, Yas.14: 21.

³⁹ KM, Eski Ahid, Yeşu 61: 5.

⁴⁰ KM, Eski Ahid, Yas.17: 15.

⁴¹ KM, Eski Ahid, Yas.24: 14, 17.

⁴² KM, Eski Ahid, Yas.24: 14, 17.

⁴³ KM, Eski Ahid, Yas.15: 3.

⁴⁴ KM, Eski Ahid, Lev.19: 18.

⁴⁵ Martin Luther King, Sevginin Gücü, Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul: Ardas Yayınları, Ağustos 1995, s. 43.

⁴⁶ DİA, Komşu Maddesi. (Talmud: DB, V, 683-684'dan),

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=260157&idno2=c260096#1>

⁴⁷ Kur'an, Âl-i İmran 75.

⁴⁸ KM, Eski Ahid, Yas.17: 15.

inançtan olan topluluklarla ortak bir komşuluk sözleşmesi yapıldığı halde, daha iki yıl gibi bir süre geçmeden antlaşmayı bozmuş olmalarıyla, Hz. Muhammed’i yabancı/ümmi olarak telakki edip Medine toplumunun başı olmasını reddetmeleriyle kendini ortaya koyuyordu.⁴⁹

Dinlerin kutsal metinleri, bazen metinsel, bazen de yorumsal tahrif ile gerçek amacından saptırılmışlardır.⁵⁰ Bu tersyüz etmenin ardından o dinin mensubu olduğu iddiasını sürdüren çoğu insan, Tanrı’nın sözüne ve öğretmenlerin örneğine tamamen aykırı bir şekilde, insanlıklarından çıkmayı göze alacak kadar bencilliklerine yenilerek, diğer insan kardeşlerinin hayatlarını karartmış, dünyalarını çekilmez hale dönüştürebilmişlerdir.

Memleketinizde sizinle yaşayan yabancıya kötü davranmayacaksınız.⁵¹

Aranızda yaşayan yabancı sizin için yerli gibi olacak; onu kendiniz gibi seveceksiniz, çünkü siz de Mısır diyarında yabancıydınız.⁵²

“Bu ne demektir?” diye başlayan yorumunda Erich Fromm, şu cevabı vererek devam eder:

“Yabancıнын ruhunu ancak sen bilebilir, sen anlayabilirsin. Bir insan, bir başka insanı (hemsini), onun yaşamış olduklarını yaşadığı ölçüde anlayabilir. Hepimizin aynı insani deneyimleri paylaşmış olmamızdır, birbirimizi anlama nedenimiz.”⁵³

Fakat cesur bazı seslerin çıkıp da, Michel Lelong’un dediği gibi, bugün İsraililere şunları söylemesi gerekmektedir:

“Asırlar boyu acı çektiniz, horlandınız, zulüm gördünüz, ezildiniz. Sizin Ortaçağ Hıristiyanlığında ve Nazi kamplarında çektiklerinizi, o faciaları, bugün herkes biliyor. Ama bugün Filistinlilerin inlemelerini duyuyor ve anlıyor musunuz? Ezilmiş, zulüm görmüş ve sürülmüş olan sizler, bugün Filistin halkının toprağını ve hürriyetini yitirmesini kabul edebilir misiniz? Eski ve Yeni Ahid peygamberleri size; “birliği istemenin, mabette dua etmenin ve kendinize ‘Allah’ın seçilmiş halkı’ olduğunu söylemenizin yeterli olmadığını sık sık söylemişlerdir. Peygamberler size asıl yapılması

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, Çev. M. Said Mutlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972, cilt, 1, s. 409-415

⁵⁰ Birbiriyle çelişik buyrukların Tanrı’nın iradesini yansıttığını söylemek mümkün değildir. Yukarıdaki örnekler Eski Ahid’in yaklaşık 1000 yıllık oluşum sürecinde bunun nasıl meydana geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. (Bkz. Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı? Richard Elliot Friedman, Çev. Muhammed Tarakçı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, Eylül 2005.)

⁵¹ KM, Eski Ahid, Levililer 19: 33.

⁵² KM, Eski Ahid, Levililer 19: 34; Ayrıca bkz: Yasanın Tekrarı 10: 18, 19.

⁵³ Fromm, s. 59. Başkalarıyla empati kurmak için duyguları algılamaya gereksinimimiz vardır. Bunu yaparken, başkalarının duyguları bizim parçamız haline gelir, bizim duygularımız olur. Keyser, Empatik Beyin, s. xvi.

gereken şeyin, adil olmak, haklara saygılı olmak, yabancıyı üzmemek olduğunu daima hatırlatmışlardır. Oysa, şu son yıllarda İsrail yöneticileri ne yapıyor? Yahudi dininin esaslarına sadık olduklarını söyleyenler, Filistin halkının haklarını niçin tanımıyorlar?”⁵⁴

5. HİRİSTİYANLIKTA KOMŞULUK

5.1. Hıristiyanlıkta Dindaşlarla Komşuluk

Kitab-ı Mukaddes öğretilerinin ikinci aşamasını Hıristiyanlık oluşturmaktadır. Toplumlar dînî olarak bir iç kardeşliğe dayalı komşuluk, bir de diğer din mensuplarıyla komşuluk ilişkileri geliştirmek durumundadırlar. İsa'nın insanlığa sunmuş olduğu Sevindirici Müjdeye⁵⁵ bakıldığında, insanları bu kadar sevindirecek olan şeyin, onları içinde buldukları kötü insan ilişkileri durumundan kurtaracak bir muhtevaya sahip olduğunu görürüz. Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümünü oluşturan Eski Ahit'teki “komşunu seveceksin” buyruğunun, ikinci bölümü oluşturan Yeni Ahit'te “kardeşini seveceksin”e dönüşmüştür.⁵⁶ Kendisine “Kutsal Yasa'da en önemli buyruk hangisidir?” diye sorulduğunda İsa:

“Tanrın Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla ve bütün aklınla seveceksin.” İlk ve en önemli buyruk budur. İkinci buyruk da şudur: “Komşunu kendin gibi seveceksin.” Kutsal Yasa'nın tümü ve peygamberlerin sözleri bu iki buyruğa dayanır.⁵⁷

yanıtını veriyordu. Ona göre, herkes birbirinin komşusu ve kardeşi olmalıdır. Bunu kendinde gösterir ve havarilerine de ayınsını öğütler:

Size yeni bir buyruk veriyorum: Birbirinizi sevin! Sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin!⁵⁸

Bu buyruk prensipte Hıristiyanlığın dindaşlar arası ilişkilerini belirleyen buyruk olarak varlığını sürdürecekti.

5.2. Hıristiyanlıkta Yabancılarla Komşuluk

İsa'nın kavminin karşısına çıktığı Yeni Ahit'e göre, Eski Ahit (sözleşme)'deki “İsraili olan komşu”nun kapsamı genişletiliyor ve komşu kardeş, yabancı da komşu ilan ediliyordu. Yabancı, yabancı statüsünden çıkarılıyor, ‘komşu’ statüsüne kavuşturuluyordu.

⁵⁴ Michel Lelong, Eğer Allah İsteseydi, Çev. Refik Özdek, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1988, s. 43.

⁵⁵ İncil'e. İncil, 'Sevindirici Haber' demektir.

⁵⁶ KK, Yeni Ahid, Yuhanna 13: 34; 15: 12, 17; Romalılar 13: 8; 1. Petrus 1: 22; 1. Petrus 3: 8.

⁵⁷ KM, Yeni Ahid, Matta 22: 35-40; Markos 12: 28-33.

⁵⁸ KK, Yeni Ahid, Yuhanna 13: 34.

Hıristiyanlığın Yahudiliğin evrenselleşmiş hali olduğunu düşündüğümüzde, İsa'nın aşağıda verdiği örnekle birlikte, komşunun, kavim ve kavmiyet sınırlarını aşır nasıl evrensel hale geldiğinin hikayesini okuruz. İsa bir defasında da, "*Öğretmenim, sonsuz yaşamı miras almak için ne yapmalıyım?*" sorusuna yukarıdaki cevabı verdikten sonra, soruyu yönelten ard niyetli kişinin "*peki kendim gibi sevmemi buyurduğunuz komşum kim?*" sorusuna da, İsraililerin temasta bulunmaktan özellikle uzak durdukları ve dışladıkları, yabancı olarak değerlendirdikleri, İsraili olmayan, Samiriyeli bir adamın başından geçen bir olayı anlatarak cevap verir. Hikayeye göre, adamın biri Kudüs'ten Eriha'ya giderken yolda haydutların eline düşer; adamı soyup döverler, yarı ölü halde bırakıp oradan uzaklaşırlar. Yoldan geçen, önce Yahudi bir din adamı, sonra da bir sinagog görevlisi, ikisi de, adamı o halde bırakıp yanından geçip giderler. Fakat ardından oradan geçen Samiriyeli bir adam, yaralı adamı görünce, yüreği sızlar, adamın yanına yaklaşır ve yaralarını pansuman eder. Sonra adamı kendi hayvanına bindirip bir hana götürür; iki dinar çıkararak hancıya verir ve: *Ona iyi bak, bundan fazla ne harcarsan, dönüşümde sana öderim*" der. İsa, sonra döner "*peki komşum kim?*" diye soran adama: "*Sence bu üç kişiden hangisi haydutlar arasına düşen adama komşu gibi davranmıştır?*" diye bir soruyla cevap verir. Art niyetli adam, çaresiz: "*Ona acıyıp yardım eden*" deyince İsa da: "*Git, sen de öyle yap*" der.⁵⁹

Hikâyeyi yorumlayan Martin Luther King, komşu ile ilgili olarak özetle şu değerlendirmeleri yapar:

Komşun kim öyle mi? O bir yabancı, Samiriye kabilesinden biri, Yahudilerin hiç bir ilişkisi, alışverişi olmayan bir kavmin melezi. Adını bilmiyorum, der esasında. Kendini komşun gibi hissettiğin herkes. Yolun kenarında, yardıma muhtaç halde yatmakta olan biri. O ne Yahudidir, ne Hıristiyan, ne siyahtır ne de beyaz. Rus da değil Amerikalı da değil. Adamın biridir. İhtiyaç halinde biridir. Hayatın sayısız Eriha yollarından birinin üzerindedir. Böyle tarif eder İsa komşuyu.⁶⁰

Ve devamla:

İnsanoğlunun tarih boyunca ilerlediği yolun üzerinde karşılaştığı en acıklı olaylardan biri, kabilesi, ırkı, sınıfı ya da ulusu nedeniyle sınırlanan komşuluk duygusudur. Hâlbuki Samiriyeli bu kişide evrensel yardımseverlik kapasitesi vardı. İrkla, dinle, milliyetle ilgili rastlantıların ötesinde, derin bir içgörüyü sahipti. O kişi iyi bir

⁵⁹ KM, Yeni Ahid, Luka 10: 25-37.

⁶⁰ King, Sevginin Gücü, s. 42.

insandı, çünkü başkalarına duyduğu ilgiyi hayatının ilk kuralı haline getirmişti.⁶¹

İsa peygamber burada, dışlanmış ve hayatları karartılmış insanlara bir kurtuluş müjdesi veriyordu: “Artık bundan böyle yabancı diye kimse yok, düşman diye kimse olmamalıdır”:

“Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin!” dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin!⁶²

İsa’dan sonra öğretisine bağlı kalan insanlar aynı müjdeyi insanlara götürdüler. İsa’nın bu sevindirici öğretisinin yayılması için çaba harcayan bu kimseler, gittikleri ve ulaştıkları bölge halklarına gerek sözlü gerekse yazılı olarak şu müjdeleri verdiler:

Bütün buyruklar şu sözde özetlenmiştir: "Komşunu kendin gibi seveceksin."⁶³ Çünkü seven kişi komşusuna kötülük yapmaz.⁶⁴ Çünkü aynı bedenin üyeleriyiz.⁶⁵ Komşusunu ve kardeşini yeren ve yargılayan Tanrıyı (Onun buyruklarını) yargılamış olur. Komşusunu yargılayan, sen de kim oluyorsun?⁶⁶ Yargılayıcı değil uygulayıcı olun.⁶⁷ Tanrı’nın buyruklarından birini çiğnemek hepsini çiğnemekle eş değerdir.⁶⁸ Her birimiz komşusunu ruhça geliştirmek için komşusunun iyiliğini gözeterek onu hoşnut etsin.⁶⁹

Yeni Ahit’te komşu, Tanrı’dan sonra, insani ilişkilerin kilit ismi olduğu için, “öteki” herkesi içine alan bir muhtevaya sahip hale gelmiştir. Bundan böyle, Yahudiliktekenden farklı olarak Hıristiyanlıkta komşu, yabancıyı -kendi soydaşı ve dindaşı olmayan herkesi, gentile’yi- da kapsar hale dönüşecektir. Ve Hıristiyanlık böylelikle eski Yahudi kabile anlayışı kalıplarını aşip gentileye (yabancılara) açılacaktır. Komşu, artık yahudi soydaş veya dindaş kalıplarını aştığı için “öteki”ye yöneltilen sevginin kapsamı, düşmanı da kapsayacak şekilde, hiç bir ayırım yapılmaksızın herkesi sevme buyruğuna doğru evriliyordu.⁷⁰ Başkalarına Tanrı’nın gözüyle bakmaya davet ediliyordu Hıristiyan inananlar.⁷¹

⁶¹ King, Sevginin Gücü, s. 43.

⁶² KM, Yeni Ahid, Matta 5: 43, 44 .

⁶³ KM, Yeni Ahid, Romalılar 13: 9; Gal.5: 14.

⁶⁴ KM, Yeni Ahid, Romalılar 13: 10.

⁶⁵ KM, Yeni Ahid, Efesliler 4: 25.

⁶⁶ KM, Yeni Ahid, Yakup 4: 11-12.

⁶⁷ KM, Yeni Ahid, Yakup 4: 11.

⁶⁸ KM, Yeni Ahid, Yakup 2: 10.

⁶⁹ KM, Yeni Ahid, Romalılar 15: 2. Benzeri diğer referanslar için bkz: Romalılar 13: 8; Yakup 2: 8.

⁷⁰ KM, Yeni Ahid, Matta 5: 43.

⁷¹ KM, Yeni Ahid, Matta 5: 45. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır.

Hıristiyanlık, Hz İsa'nın, "tüm peygamberlerin yasası budur" dediği, "İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın." şeklindeki ahlak (karşılıklılık, misliyle mukabele) yasasının ötesine geçerek,⁷² "Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin" dendiğini duyduunuz. Ama ben size diyorum ki, "düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin"⁷³ buyruğuyla, sevgi (karşılıksızlık) yasasını getiriyordu.

Ayrıca İsa'nın ardılları bunun sözde kalmamasını öğütüyorlardı:

Çünkü başlangıçtan işittiğiniz tenbih şudur: Birbirimizi sevelim; şerirden olan ve kardeşini öldüren Kabil gibi değil. Ve onu niçin öldürdü? Çünkü kendi işleri kötü, fakat kardeşinin işleri salihli... Kardeşinden nefret eden her adam katildir...⁷⁴

Ey yavrularım! Sözle ve dille değil, eylemle ve içtenlikle sevelim!⁷⁵

Ancak tüm bunlara rağmen Katolikler, (Roma, Latinler) kendi kardeşleri (dindaşları) Ortodosklarla (Bizans, Grek) ve Avrupa'nın göbeğinde Protestanlarla yüzlerce yıl savaşıyorlardı. Yine, başka inançtan olan yabancılarla, yani 'sevin!' buyruğu verilen düşmanlarla, - Müslümanlarla Haçlı Seferleri esnasında Orta Doğu'da, ve daha sonra İspanya'da hem Yahudilerle hem de Müslümanlarla- savaşıyorlardı. Yine beyaz adamın yükümlülüğü ve Tanrı'nın dinini yaymak adı altında, Amerikan yerlileriyle ve Afrikalılarla savaşmışlar, bırakalım sevgiyi en ufak merhamet dahi göstermemişler, neredeyse toplu yoketme politikası uygulamışlardı. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları da, karşılıklı olarak milyonlarca Hıristiyan dindaşın birbirlerini öldürmelerine yol açmış olan, eşine rastlanmamış evrensel felaketlerdi.

Avrupa'daki savaşlar sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik dalgası çok geçmeden tüm dünyayı saracak ve sarsacaktı. Bu sarsıntının etkisi en çok da Müslüman dünyayı etkileyecek, etkileri günümüze kadar sürecek toplumsal travmaların yaşanmasına yol açacaktı. Zimmet statüsü ile dinleri/inançları, malları, canları ve nesilleri emniyet içerisinde, Müslümanlarla yüzlerce yıl birarada komşu olarak yaşayan, Rum, Yahudi, Ermeni, Süryani gibi gayrimüslimlerle Müslümanlar arasına ekilen zehirli dînî milliyetçilik tohumları yeşerecek, neticesinde her iki tarafın birbirinin hayatına kastetmesine yol açacaktı. King, insanlığın bu acısıyla ilgili olarak şöyle diyecekti:

⁷² KM, Yeni Ahid, Matta 5: 38.

⁷³ KM, Yeni Ahid, Matta 5: 39-45.

⁷⁴ KM, Yeni Ahid, 1. Yuhanna 3: 11,12,15.

⁷⁵ KM, Yeni Ahid, 1. Yuhanna 3: 18.

Bugün dünyadaki milliyetçilik/ayrımçılık denilen hain canavarın dizginlerini ele geçirmek için mücadele yolundayız. Yüzlerce yıllık süre boyunca dünyayı dolaşmış bir canavar, milyonlarca insanın gururunu, onurunu elinden almıştır.⁷⁶ Bu kadar dar görüşlülüğün acıklı tarafı, insanları birer kimlik ya da birer nesne olarak görüyor olmamızdır. İnsanları gerçek insanlıklarıyla gördüğümüz pek enderdir. Ruhsal bir miyopluktur bakışımızı sınırlayan. İnsanları Yahudi ya da Hıristiyan olarak, Katolik veya Protestan olarak, Çinli ya da Amerikalı olarak zenci ya da beyaz olarak görürüz. Onların da bizi oluşturan maddelerden oluşmuş, aynı ilâhi biçime uygun şekil verilmiş kardeş insanlar olduğunu düşünmeyiz. Yolun kenarında kanlar içinde yatan o adamı gören, o din adamıyla havra yardımcısı, orada yalnızca o kanlı vücudu görmüş, onu kendileri gibi bir insan olarak görmemişlerdir.⁷⁷

Çözüm olarak kadim öğretiden medet umar King, haklı olarak şunu ileri sürmektedir:

İnsanları ruhsal yönden biraraya getirmek için kalplerine ve ruhlarına dokunan bir şey olması şarttır. Bunun için de, insanların görünmez iç yasaların sözünü dinlemesi, tüm insanların kardeş olduğuna, kişisel ve sosyal yücelme için insanoğlunun elindeki en güçlü silahın “sevgi” olduğuna inanması gerekir”⁷⁸

6. SONUÇ

Dinler özde ve amaçta ikili insan ilişkileriyle, dolayısıyla komşuluk ilişkileriyle ilgili benzer hatta aynı öğretileri öğütlemiş ve öğretmişlerse de araya egoist dürtü ve öğretilerin girmesiyle bu ilişkiler bozulmuş ve yozlaşmıştır. O kadar ki, bu öğretiler dinlerin kutsal metinlerini ana amacından saptıracak, yozlaştıracak boyutlara ulaşmıştır. Hatta denebilir ki, farklı dinlere mensup insanlar vicdanlarının sesine –ki bu ses dinlerin kutsal öğretileriyle örtüşmektedir- kulak verip arkadaş ve komşu olup dostâne ilişkiler sürdürürlerken, Tanrılarının aynı görüşte olmadıklarına, anlaşamadıklarına, dolayısıyla kendilerinin de Tanrılarına öykünüp anlaşmazlığa, kavgaya, çatışmaya, savaşımlara hatta toplu katliamlara sürüklenmek istenmişlerdir.⁷⁹ İşte bu insanları, Tanrılarının anlaşmazlık içinde olmadıklarına, kutsal öğretilerin özü itibarıyla aynı olduklarına ikna etmek gerekmektedir.

Kadim öğretiler, kötülere tedaviye muhtaç, acınası hastalar olarak görüp iyileştirilmesine odaklanırlar ve onlara düşmanca yaklaşmazlar.

⁷⁶ King, Sevginin Gücü, s. 50.

⁷⁷ King, Sevginin Gücü, s. 45.

⁷⁸ King, Sevginin Gücü, s. 51.

⁷⁹ Bunun, geçirdiğimiz 1. Dünya Savaşı ve sonrasına ait bir öyküsü için bkz: Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, s. 20.

Onlara bir doktor şefkati ile muameleden yanadırlar. Bu öğretilerin, mesajlarını “şifa” diye nitilemeleri de bu yüzdendir.⁸⁰ Toplumsal hastalıkların şifası, mesajın hayata geçirilmesiyle mümkündür. Örneğin aynı geleneğe ait bir kutsal kitap olan Kur’an’daki Lokman’ın oğluna öğütleri, insan ilişkileri bağlamında şifa verici niteliktedir. Bu sebeple Lokman’a “hekim” denmiştir. Öğütleri, bir doktorun hastasına şifa vermek amacıyla yaklaşması gibi toplumsal ilişkilerdeki hastalıkları iyileştirmeye yöneliktir.⁸¹ İsa’nın hastaları iyileştirmesini de metaforik anlamda aynı şekilde anlamlandırmamız mümkündür.⁸²

Bütün kadim bilgiler ve öğretiler, insanların bencil ve dünyevî tutkularının tutsağı olmaları halini bir karanlığa, bu karanlıktan kurtulmayı ise özgürlüğe benzeterek anlatmışlardır. Sundukları öğretilerin aydınlık/ışık olduğunu söylüyor ve kendileri aydınlanmış oldukları gibi diğer insanları da aydınlatmak istiyorlardı. Bu öğretiler, zaten kendilerini birer aydınlanma yolu olarak takdim etmişlerdir.⁸³ Bütün büyük bilgiler, her konuşmalarında insanları uyanmaya çağırılmışlardır.⁸⁴ Profetik dinlerdeki peygamber kelimesi de bu anlamda, ışığını güneşten alarak yansıtan ay mesâbesinde birer peyk’dirler, birer “ışık/meşale taşıyan” elçilerdirler.⁸⁵ Tanrı’dan aldıkları ışığı insanlara yansıtırlar, onları uyudukları karanlık geceden uyandırırılar.

Kitab-ı Mukaddes öğretileri olan Yahudilik ve Hıristiyanlık’da komşuya karşı ödevlerin temelini “*komşunu seveceksin!*” ilkesi oluşturur.

⁸⁰ Kur’an, İsra 82.

⁸¹ Kur’an, Lokman 12-19.

⁸² KM, Yeni Ahid, Matta 4: 23; Esed, Kur’an Mesajı, Âl-i İmran 49, 38 no’lu dipnot.

⁸³ Buddha sözcüğü, uyanmak, bilincinde olmak, bilmek anlamlarına gelen, BUDH kökünden türemiştir. Bhagavad Gita’da sık sık rastlanan Buddhi sözcüğü de aynı kökten gelir. Bu kelime de, akıl, mantık, görüş ve hikmet anlamlarındadır. Mascaro, Dhammapada, s. 7-8. Zerdüşt kelimesi, özel isim değildir, isim-sıfattır. Zerdüştün kişisel adı Spitama idi. Mesajını ilettikten sonra Zerdüşt adını aldı. Zaratha, altın, kelimeye eklenen uştra, ışık anlamındadır, uş parıldamak demektir. Dünyaya ışık getirenlerin en büyüklerinden birine vermiş bir ad olarak, *Altın Işığın Adamı* anlamındadır. Taraporewala, s. 28. İsa da, yüksek ışık dünyasını öğretip aşağılık karanlık dünyayı kınamaya gelmişti. Yorgos Leonardos, Magdalalı Meryem, Çev. İro Kaplangı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005, s.125. İslam da kendinden önceki dönemi bir karanlıklar dönemi, cahiliye dönemi olarak nitelmiş, aydınlık bilgi ile karanlıktan çıkılacağı öngörülmüştür. İslama göre Allah, göklerin ve yerin nuru/ışığıdır, (Kur’an, Nur 35) gönderdiği öğretiyi de nur, ışık, aydınlık olarak nitelmiş (Kur’an, Maide 15) ve kutsal öğretinin insanlığı aydınlatmaya başladığı geceyi bin aydan daha hayırlı olarak nitelmiştir. (Kur’an, Kadir 1-5) Öğretmenini de sirâcun münir/aydınlatan (ışık saçan) bir kandil olarak nitelmiştir. (Kur’an, Ahzab 46). Daha sonra seküler aydınlanma da kendine aydınlanma diyecek, (light: ışık, nur; enlightenment: aydınlanma) kaynaklandığı öğretiyi yayan ve geliştirenlere de (nur kökünden) aydın, münevver denecektir.

⁸⁴ Mascaro, Dhammapada, s. 8-9.

⁸⁵ Peyk ve peygamber sözcüklerinin etimolojisi için bkz. Mehmet Kanar, Büyük Farsça – Türkçe Sözlük, İstanbul: Birim Yayıncılık, 1998, peyk ve peygamber maddeleri. Ayrıca bkz: <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/peygamber/>
<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/peyk/>

Diğer tüm ödev ve sorumluluklar bunun açılımıdır: *Komşunu kendin gibi göreceksin, ikram ve ihsan edeceksin, hiç bir şeyine göz dikmeyeceksin, hiç bir şekilde eziyet ve zarar vermeyeceksin, mahremiyetini ihlal etmeyeceksin, o açken tok yatmayacaksın...* vd. Özetle komşu, dini öğretilerde öteki ile barış içerisinde yaşanılması istenen kilit kavramdır.

Kutsal kitaplar ve öğretileri, değerlerine aykırı hareket eden, bunları sözde bırakılan, hayata geçirmeyen bağlılarını kesin bir dille kınar;⁸⁶ aksi halde vadettikleri hedefler olan mutluluğa ve kurtuluşa erişemeyeceklerini, bilakis yaşamlarının çeşitli aşamalarında acılarla karşılaşacaklarını belirtir.⁸⁷

Kişiyi oluşturan toplumsal realitedir. Nasıl mısır taneciği toprağa düşerek dağılır, ancak tanecikten apayrı nitelikte, koşulların yardımı ile bir bitki olarak gelişir ve yüzlerce yeni tanecik doğurursa, insan da niteliklerini toplumsal realite içinde kaybederek yeniden edindiği nitelikleri yüzlerce benzerine aktarmak zorundadır.⁸⁸ *İyi tohum iyi meyve verir, kötü tohum da kötü,*⁸⁹ diyen İsa'nın öğretilerinden hareketle Hıristiyanların gelecek kuşaklara iyi tohumlar ekme –kültürleme-sorumluğu içinde davranması beklenir.

Netice olarak Yahudiliğin, Tektarıcı bir kabile dini olarak ortaya çıkıp vaz'ettiği ilkelerin,⁹⁰ doğal olarak kabile içi soydaş ve dindaş ilişkilerini düzenlediğini fakat Hıristiyanlıkla birlikte evrenselleştiğini dikkate alırsak, komşuluk ve komşuluğa ilişkin hak ve yükümlülüklerin de Hıristiyanlıkla birlikte kabuk ve kapsam değiştirerek, soydaş ve dindaş kalıplarını aşmak suretiyle tüm insan soyunu kapsayacak şekilde evrensel bir anlam kazandığını söyleyebiliriz. Ayrıca yine, bugün askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak dünya üzerinde egemen durumda olan Kitab-

⁸⁶ Kur'an, Bakara 44, 85; Siz ey iman ettiğini söyleyenler! Niçin bir türlü söylüyor, başka türlü yapıyorsunuz; yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nazarında en tiksinti verici şeydir! (Kur'an, Saff 2-3); Meyvesiz sözler söyleyip, söylediklerini yaşamında uygulamayan kişi, güzel ve renkli gözüken fakat kokusu olmayan çiçeğe benzer. Kutsal sözleri öğrenip de onları yaşamında uygulamayan düşüncesiz kişi kutsal yaşamın sevincine ulaşamaz. Mascaro, Dhammapada, 50 ve 51. Beyit, s. 52; Güzel kelimeler, işe yarayan bir sonuç getirmezlerse, boş laf demektir. Werner Müller, Kızılderililerin Dinleri, s. 51; Kişinin kendisi başkalarına olmalarını öğütlediği derecede iyi insan olabilirse, onlara gerçekten iyi bir insan olmayı öğretebilir. Mascaro, Dhammapada, 159. Beyit, s. 73; Tanrı, buyruklarına sadıkça uyanları bol bol ödüllendirir. Popol-Vuh s.126; Topluluğun ruhsal başkanları, dinsel ahlakın tam bir uygulayıcısı olmalılar.. Örnek davranış göstermek zorundalar.. Öncelikle örnek bir oğul, örnek bir baba, kardeş, işçi, ve örnek komşu olmalıdır. Popol-Vuh, s. 130.

⁸⁷ Mascaro, Dhammapada, s. 10-11; Kur'an, Mâide 66. Kötülük yapan insan bu dünyada da öte dünyada da acı çeker. Dhammapada, 15. Beyit, s. 43; Sevmez günahkârlar hakikatin eylemlerini. Yürekte nefret, yalana bağlı, özbenlikleri dönüştürür onları insan biçimine bürünmüş canavarlara. Taraporewala, Zerdüş Dini, s. 166, Yasna 49: 4; Kur'an, İsrâ 72.

⁸⁸ Tahsuğ, Popol-Vuh (Maya-Kişelerin Kutsal Kitabı) Giriş, s. 14.

⁸⁹ KM, Yeni Ahid, Matta 7: 17.

⁹⁰ Sözleşme, Misak, Ahit.

ı Mukaddes öğretilerinin mensupları olan Yahudi-Hristiyan dünyanın, söz konusu ilkeleri kılavuz edinmiş olduklarını söylemelerine rağmen, pratikte prensipteki öğretilerinin çok uzağına düşmüş bulunduğunu ve bu durumun hâlâ devam ettiğini de söyleyebiliriz. Yahudilik ve Hristiyanlığın dindaşlar ve yabancılarla komşuluk ilişkileri bağlamında tarihsel süreçteki testten alınlarının akıyla çıktıkları söylenemez. Çünkü, hem din içi komşularıyla, hem de diğer din mensubu komşularıyla girmiş oldukları ilişkilerde milyonlarca insanın hayatının sönmesine sebep olmak gibi olumsuz bir karneye sahiptirler.

İnsanlığın, insanlığımızın ve dünyanın rahat bir nefes alması ancak, Kitab-ı Mukaddes inanlısı Yahudi ve Hristiyanların, Tanrısal ışığı kendilerine yansıtan peygamberlerinin onlara öğretmiş olduğu kadim komşuluk değerlerine dönüş yapmalarıyla mümkündür. İnsanlık, kendi kadim değerleriyle barışık eski günleri bugün mumla aramaktadır. Daha bir asır önce ülkemiz topraklarında -Aydın'da- doğmuş Rum Ortodoks, Hristiyan bayan bir yazarın, burada geçirdiği çocukluk yıllarını anlatan kitabında bu arayışın izlerini görmekteyiz:

Aslında Türkler de bizim dostluğumuza muhtaçtı. İki halk, aynı toprak üzerinde bir arada doğup büyümüştük ve yüreğimize sorarsanız, ne onlar nefret ediyordu bizden, ne de biz onlardan nefret ediyorduk.⁹¹

Ama bir halkın yanında kardeşçe yaşamış olan bir başka halkın değişebilmesi için, büyük bir kin birikimine ihtiyaç vardır. Nitekim, propagandanın zehirinden uzakta yaşayan Türkler, daha yıllar boyunca bizlere kardeş muamelesi yapmakta devam edeceklerdi.⁹²

⁹¹ Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, s. 42.

⁹² Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, s. 41.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Campbell, J. (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fromm, E. (2001). *İtaatsizlik Üzerine*, Çev. Ayşe Sayın, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Hamidullah 8(1972), *İslam Peygamberi*, 2 Cilt, Çev. M. Said Mutlu, İstanbul: İrfan Yayınevi.

Kanar, M. (1998). *Büyük Farsça – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yayıncılık.

Karaca, M. (2006). *Kızilderili Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul: Kar Yayınları.

Keyser, C. (2011). *Empatik Beyin*, Çev. Aybey Eper, İstanbul: Alfa Yayınları.

King, M. L. (1995). *Sevginin Gücü*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Ardas Yayınları.

Lelong, M. (1988). *Eğer Allah İsteseydi*, Çev. Refik Özdek, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Leonardos, Y. (2005). *Magdalalı Meryem*, Çev. İro Kaplangı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Müller, W. (2000). *Kızilderililerin Dinleri*, Çev. Alev Kırım, İstanbul: Okyanus Yayınları.

Özdemir. A. (2013). *Türk Atasözlerinden Seçmeler*, BS Yayınevi, İstanbul

Sotiriyu, D. (2014). *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Can Yayınları.

Tahsuğ, S. (1991). *vPopol-Vuh (Maya-Kişelerin Kutsal Kitabı)na Giriş Bölümü*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Taraporewala, I. J. S. (2009). *Zerdüşt Dini*, Çev. Nice Damar, İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Kutsal Kitaplar

KM (KK: Kutsal Kitap), (2001). Eski ve Yeni Antlaşma (Ahid), (Tevrat, Zebur, İncil), 1. Basım, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir Muhammed Esed, (2000)., Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 3. Basım, İstanbul: İşaret Yayınları.

Bilinmeyen Öğretiler – Lao Tzu, Taoizm'in Öğretileri, (1999) Çev. İsmail Taşpınar, Âmine Gülşah Coşkun, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Bagavatgita, (Rabbin Ezgisi), (2002). Çev. Selçuk Caydı, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Bagavad Gita, (Hint Efsanesi), (1995). Çev. Sevda Çalışkan, Ankara: İmge Kitabevi.

Bhagavadgita, (Hinduların Kutsal Kitabı), (2001). Çev. Korhan Kaya, Ankara: Dost Kitabevi.

Bhagavad Gita (Gandhi'ye Göre), Mohandas K. **Gandhi**, (2004). Çev. Vecihi Karadoğan, Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Dhammapada, (Gerçeğe Giden Yol), (1997). Juan **Mascaro**, Çev. Mehmet Ali Işım, İstanbul: Gün Yayıncılık. 1997.

Popol-Vuh (Maya-Kişelerin Kutsal Kitabı) (1991). Raphail **Girard**. Çev. Suat Tahsuğ, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Upaşişadlar, (Tanrı'nın Soluğu), (2006). Derleyen: Mehmet Ali **Işım**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Makaleler

Bayraktar, F. S. (2002). "Komşu" Sözcüğü Üzerine, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 129-138, Elazığ.

DİA, Komşu Mad.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=260157&idno2=c260096#1>